

ΤΑ ΝΕΑ

Βιβλιοδρομία

Ο Γιώργος
Ιωάννου στη
Θεσσαλονίκη

Γιώργος Ιωάννου

Τέσσερις διαφορετικές όψεις για την πεζογραφία του κορυφαίου δημιουργού
στην καλαίσθητη έκδοση της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος

Για την αλήθεια της λογοτεχνίας

Το καλοκαίρι του 2019 κυκλοφόρησαν δύο μικρά τομίδια από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, το πρώτο αφιερωμένο στον Τάκη Παπατσώνη και το δεύτερο στον Γιώργο Ιωάννου (εφεξής θα παραπέμπουμε σε αυτό το βιβλίο με απλή αναφορά και το αριθμό σελίδας εντός παρενθέσεως) – και τα δύο με επιμέλεια του Σταύρου Ζουμπουλάκη. Πρόκειται, χωρίς αμφιβολία, για δύο φιλολογικά διαμαντάκια που εμπλουτίζουν τη δουλειά του φιλόλογου και του ερευνητή αλλά και διευρύνουν κατά πολύ τον αναγνωστικό ορίζοντα του απλού αναγνώστη της λογοτεχνίας.

Το τομίδιο των 86 πυκνών σελίδων για τον Γιώργο Ιωάννου απαρτίζεται από τα εξαιρέτα κείμενα τεσσάρων διαπρεπών φιλολόγων: Σοφία Ιακωβίδου, Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Αρης Δρουκόπουλος, Σταύρος Ζουμπουλάκης (το βιβλίο κλείνει με το αριστουργηματικό διήγημα «Ο Μπάτης» του Γ. Ιωάννου και ένα έξοχο σχόλιο του Στ. Ζουμπουλάκη πάνω σε αυτό). Το καθένα τους επιχειρεί να φωτίσει μια διαφορετική όψη της πεζογραφίας του

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΜΙΧΑΗΛΗΣ
ΠΑΓΚΑΛΟΣ

Ιωάννου. Επί παραδείγματι, η Σ. Ιακωβίδου μας προσφέρει έναν πολύ επεξεργασμένο «οδηγό πλοήγησης» στο έργο του θεσσαλονικιού συγγραφέα, θεωρώντας ως κομβικής σημασίας αφητηρία του Ιωάννου το διήγημά του «Τα κελιά», που προτάσσεται στην πρώτη του συλλογή «Για ένα φιλότιμο» (1960). Το κελί είναι για τον Ιωάννου η πρωταρχική ανάγκη της ψυχής για τάξη: «Αυτά τα κελιά», λέει ο Ιωάννου, «πολύ βοήθησαν τους αγίους. Είναι ζήτημα αν θα υπήρχαν τόσοι άγιοι άνθρωποι χωρίς αυτά. Ακόμα και για μένα πιστεύω πως μόνο αν κλειστώ σ' ένα κελί θα μπορούσα να βάλω τάξη στον εαυτό μου και στον κόσμο μου» («Τα κελιά», ό.π., σ. 10). Ο Αρης Δρουκόπουλος, με τη σειρά του, ασχολείται με τη μεγάλη, όπως

υποστηρίζει, επίδραση του Ιωάννου σε πολλούς νεότερους του συγγραφείς (μεταξύ άλλων, τον Α. Κοτζιά, τον Μ. Κουμανταρέα, τον Η. Χ. Παπαδημητράκοπουλο).

Ο φιλόλογος Ιωάννου, η αγάπη για τη γλώσσα

Η αντίληψη του Ιωάννου για τη λογοτεχνία είναι ομολογία με την αντίληψή του για τη γλώσσα. Ο Ιωάννου θεωρεί ότι «η κιβωτός μιας γλώσσας είναι η λογοτεχνία που γράφεται σ' αυτή» (*Ο λόγος είναι μεγάλη ανάγκη της ψυχής. Συνεντεύξεις 1974-1985*, Κέδρος 1996, σ. 126). Αντίθετα, η σημερινή απομείωση της σημασίας της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών στο ελληνικό σχολείο είναι για αυτόν σημείο μεγάλης πνευματικής φτώχειας:

«Λυπούμαι που το λέω, αλλά η ολοκληρωτική κατάρνηση των αρχαίων ελληνικών από το γυμνάσιο μάς βλάπτει γλωσσικά. Φτωχαίνει τη γλώσσα μας. [...] Η δημοτική γλώσσα έχει ανάγκη από ανάδυση ανάμεσα στις λέξεις της και πολλών λέξεων και εκφράσεων από το παρελθόν» (ό.π., σ. 128).

Είναι γνωστό ότι ο Ιωάννου αγαπούσε τον Παπαδιαμάντη⁽¹⁾. Στον μικρό τόμο που παρουσιάζουμε, ο Νίκος Τριανταφυλλόπουλος, ακάματος εργάτης του Παπαδιαμάντη, εξετάζει τη σχέση του Ιωάννου με το περιοδικό «Ελεύθερη Γενιά» που εκδιδόταν κατά τα χρόνια 1976-1981 από το υπουργείο Παιδείας και διανεμόταν δωρεάν στους μαθητές των Γυμνασίων και Λυκείων. Ο Ιωάννου ήταν ένας από τους στυλοβάτες του περιοδικού. Ο Τριανταφυλλόπουλος έχει ήδη μνημονεύσει την *Ελεύθερη Γενιά* στο μικρό βιβλίο για τα *Μεταπολεμικά Νεανικά Περιοδικά* (Αντίποδες, 2015). Εκεί έγραφε:

«*Η Ελεύθερη Γενιά* ήταν μια αξιομνημόνευτη προσπάθεια που δεν βρήκε θερμή ανταπόκριση. Απευθυνόταν στις Μαθητικές Κοινότητες, εκείνες όμως τις τιμόνιζαν άλλοι καπεταναίοι. Οι περισσότεροι μαθητές του Λυκείου είχαν δασκαλευτεί καλά: το περιοδικό ήταν αντιδραστικό. [...] Αψογή εκτύπωση, εξαιρετικά εξώφυλλα, σελίδες αλληλογραφίας και μαθητικών συνεργασιών, διηγήματα – όχι όμως μυθιστορήματα – ποίηση,

→ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

→ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

δοκίμια καλά διαλεγμένα, αφιερώματα σωστά συγκροτημένα» (σ. 26).

Ο Τριανταφυλλόπουλος μας πληροφορεί ότι στο περιοδικό αυτό ο Ιωάννου θητεύει από τον Απρίλιο του 1976 ως τον Ιούνιο του 1979 (τριάντα «συντακτικούς» μήνες) και εικάζει ότι μαζί με τον Κ. Ν. Παπανικολάου συνεπωμίζεται το μεγαλύτερο βάρος της συγκρότησης του κάθε τεύχους. Από το τεύχος 7 μάλιστα, του Νοεμβρίου 1976, το περιοδικό καθιερώνει το «Ταχυδρομείο μας», δηλαδή στίλβες αλληλογραφίας με μαθητές που στέλνουν στο περιοδικό συνεργασίες για δημοσίευση. Ο Ιωάννου προτάσσει ένα κείμενο δυόμισι στηλών, στο οποίο εξηγεί πώς θα επικοινωνούν οι μαθητές με την *Ελεύθερη Γενιά*. Εκεί τους προτρέπει:

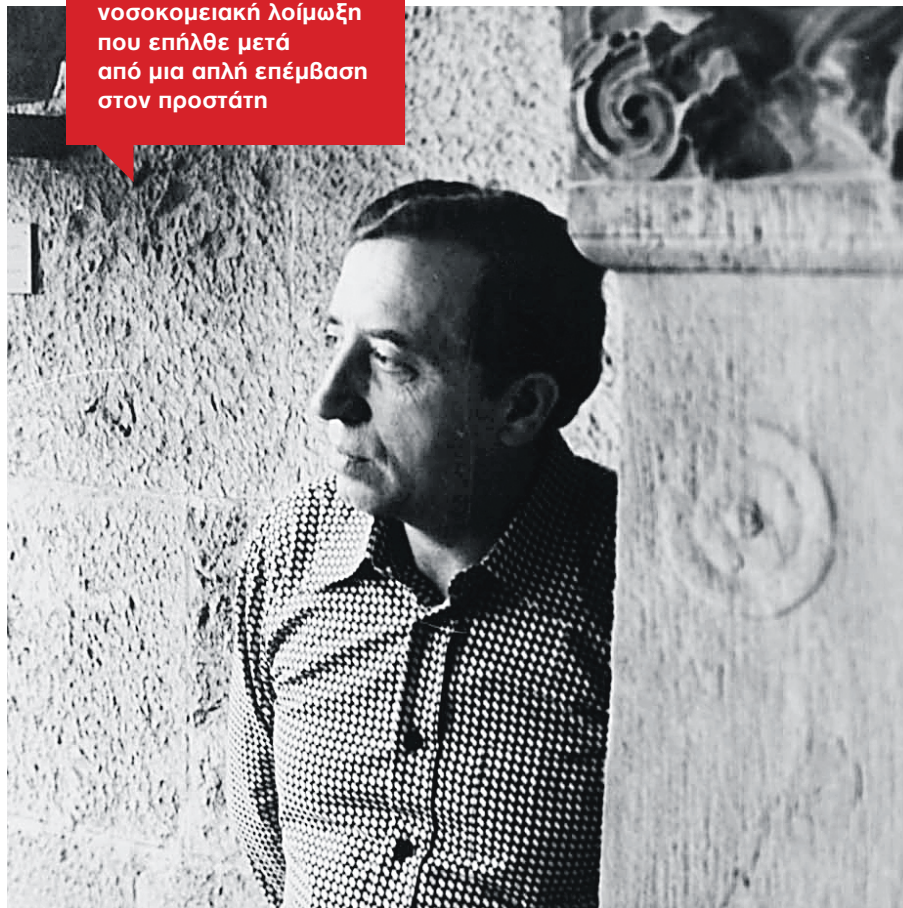
«Και πάνω από όλα: Διαβάζετε κείμενα ποιότητας ασταμάτητα, με μανία. Ποίηση, πεζογραφία, δοκίμιο, απλές και βασικές μελέτες. Μην παραμελείτε την ελληνική λογοτεχνία, είναι σπουδαία. Απ' αυτήν άλλωστε θα καταρτίσετε τον γλωσσικό σας πλούτο. Και θα καταλάβετε τη νεοελληνική ψυχή. Και αγαπίστε τους αρχαίους κλασικούς. Είναι πραγματικά ό,τι ανώτερο στο χώρο του πνεύματος. Αν δεν τους καταλαβαίνετε στο πρωτότυπο – πράγμα πιθανότατο – ορμίστε στις μεταφράσεις. Προσέχετε όμως να είναι σωστές και καλόγουστες» (σ. 30).

Ο Τριανταφυλλόπουλος λέει ότι θεωρεί πιο σημαντική την «ειλωτεία» του Ιωάννου στις σελίδες της αλληλογραφίας του περιοδικού ακόμη και από τη δημοσίευση των δικών του κειμένων. Ο Ιωάννου αγαπά, όπως είπαμε, την ελληνική γλώσσα και την κοιτίδα της, τη λογοτεχνία, και απεχθάνεται τις «ετοιματζίδικες» εκφράσεις, τα εκφραστικά λάθη και τις απνευμάτιστες κοινοτοπίες (βλ., το πεζογράφημά του «Εις λάκκον», στη συλλογή του *Καταπακτί* [1982], σ. 13). Όπως υπογραμμίζει ο Τριανταφυλλόπουλος, εκτός από το ότι είναι ο ίδιος συγγραφέας, ο Ιωάννου διαθέτει και ένα ακόμη σπουδαίο πλεονέκτημα, αυτό του σχολικού φιλόλογου που «έχει αναπνεύσει τον αέρα της σχολικής αίθουσας» (30). Το πλεονέκτημά του αυτό λοιπόν τον κατέστησε ικανό, όταν ήρθε η ώρα να διευθύνει την *Ελεύθερη Γενιά*, να μην ασκεί πλημμελώς τα καθήκοντά του, με ψεύτικες κολακείες απέναντι στους νέους, που απλώς θα έτρεφαν τον εγωισμό και θα διόγκωναν την άγνοιά τους, αλλά να αναλαμβάνει την ευθύνη και την «έγνοια του κριτή για τα παιδιά που αγαπούσαν τη λογοτεχνία» (31).

«Ο Χριστός αρχηγός μας...»: οι χριστιανικές οργανώσεις

Ο Σταύρος Ζουμπουλάκης («Περί κατηχητικών λόγος στοργικός και πάνυ ωφέλιμος») εξετάζει, από την πλευρά του, τη σχέση του Ιωάννου με τη «Χριστιανική Κίνηση», «το σύνολο δηλαδή των δραστηριοτήτων τής θρησκευτικής οργάνωσης «Η Ζωή», με όλες τις υποοργανώσεις της», που στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια αριθμεί κάποιες δεκάδες χιλιάδες ενεργά μέλη και σχολιάζει ορισμένες παρατηρήσεις και κρίσεις του συγγραφέα. Ο Ζουμπουλάκης μας πληροφορεί εξ αρχής ότι η αδελφότης θεολόγων «Η Ζωή» (ιδρ. 1907) έχει μια παράλληλη πορεία με το ΚΚΕ: «Το μικρό κόμμα γίνεται μεγάλο μαζικό κίνημα επίσης στα χρόνια της κατοχής, και μάλιστα με τρόπο που παρουσιάζει ομοιότητες: συμπαραστέκονται και τα δύο στον λαό που δοκιμάζεται, οργανώνουν συσσίτια για να αντιμετωπίσουν την πείνα» (σ.55). Υπάρχει ωστόσο μια θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στους χριστιανούς της «Κίνησης» και τους αρι-

Ο Γιώργος Ιωάννου
πέθανε στα 58
του χρόνια, από
νοσοκομειακή λοίμωξη
που επήλθε μετά
από μια απλή επέμβαση
στον προστάτη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΝΟΣ

στερούς πρωταγωνιστές της Αντίστασης, που το κείμενο του Ζουμπουλάκη την αναδεικνύει: «Οι αριστεροί που μετείχαν στην Αντίσταση, [...] διηγήθηκαν οι ίδιοι την ιστορία τους, τα κατορθώματα και τα παθήματά τους, τις νίκες και τις ήττες τους, τις προσδοκίες και τις απογοητεύσεις τους. Διαθέτουμε αμέτρητα κείμενα σχετικών προσωπικών μαρτυριών. Οι χριστιανοί της Κίνησης, αντίθετα, δεν διηγήθηκαν τη δική τους, δεν κατέθεσαν τίποτε στην κοινή τράπεζα της δημόσιας συζήτησης» (σ. 56).

Γιατί όμως οι χριστιανοί της Κίνησης δεν διηγήθηκαν ποτέ τη δική τους ιστορία της Κατοχής; Αντί απαντήσεως στο δυσαπάντητο ερώτημα τούτο, ας υπογραμμίσουμε ότι η «πρώτη ουσιαστικά» μαρτυρία για τη χριστιανική Κίνηση δεν είναι άλλη από το διήγημα του Ιωάννου «Ο Χριστός αρχηγός μας...», που δημοσιεύτηκε στο βιβλίο του *Η Πρωτεύουσα των Προσφύγων* (Κέδρος 1984), διήγημα με το οποίο ο Ιωάννου πλέκει ουσιαστικά το εγκώμιο της Κίνησης. Στο διήγημα αυτό ο Ιωάννου ξεκαθαρίζει ότι δεν έχει ξεχάσει όσα σκληρά έγραψε εναντίον των οργανώσεων σε προηγούμενα γραπτά του. Ωστόσο, όπως διευκρινίζει, είναι «άλλο αυτό» και «άλλο»: «η φριχτή παραγνώριση, η κακότητα πέρα για πέρα, η διάθεση για εξόντωση και κονιορτοποίηση, απλώς επειδή πρόκειται περί πιστών χριστιανών» («Ο Χριστός αρχηγός μας...», σ. 113).

Ο Ζουμπουλάκης μας εξηγεί κατ' αρχάς τη σημασία του τίτλου του αφηγήματος. Πρόκειται για στίχο τραγουδιού των κατηχητικών και όσοι έχουν φοιτήσει σε αυτά γνωρίζουν ότι το τραγούδι ήταν θεμελιακό τους στοιχείο. Όπως επισημαίνει, ο τίτλος («Ο Χριστός αρχηγός μας...») προέρχεται από ένα τέτοιο τραγούδι και μάλιστα το τραγούδι αυτό παίζει κεντρικό ρόλο και στην κορυφαία σκηνή του τέλους.

Η αλήθεια της λογοτεχνίας

Εκτός από το τραγούδι, σημαντικό ρόλο παίζει και η αίθουσα στην οποία γίνονταν τα συσσίτια:

«Ο Εσταυρωμένος της αίθουσας ήταν ο σκλαβωμένος, φυλακισμένος, τουφεκισμένος και πεινασμένος ελληνικός λαός. [...] Το πράσινο πανί των τραπεζιών μας συμβόλιζε την ελπίδα, που αντιπροσωπεύαμε εμείς, τα νεαρά μα ατροφικά βλαστάρια των Ελλήνων. Ο Χριστός

αναστήθηκε και ο λαός θα αναστηνόταν. [...] Σ' αυτό το περιβάλλον ετελείτο το μέγα μυστήριο (ό.π., σ. 123)».

Στο σημείο αυτό στέκεται και ο Ζουμπουλάκης και το αναδεικνύει θαυμάσια με το κείμενό του. Μπορεί η χριστιανική ταυτότητα της ίδιας της Κίνησης να αλλοιώθηκε από τον Εμφύλιο πόλεμο και τελικά αυτή να απέκτησε έναν έντονα αντικομμουνιστικό χαρακτήρα, μπορεί ο Ιωάννου – όπως και πολλοί άλλοι, ανάμεσά τους ο Δημήτρης Μαρωνίτης και ο Ντίνος Χριστιανόπουλος – τελικά να αποχώρησε το 1948, γιατί «το στενόχωρο και μικρόψυχο Ζωικό περιβάλλον δεν μπορούσε να χωρέσει έναν ζωντανό νέο άνθρωπο, με διαβάσματα και αναζητήσεις» και κυρίως «έναν ομοφυλόφιλο» (σ. 70), ωστόσο μάς άφησε το σπουδαίο αφήγημα του 1984 «Ο Χριστός αρχηγός μας...». Με το αφήγημα αυτό ο Ιωάννου επανέρχεται στην ιστορία της Κίνησης μέσα στην Κατοχή και τη φωτίζει αναδρομικά. Και μάλιστα, υπογραμμίζει ο Ζουμπουλάκης, με το «Ο Χριστός αρχηγός μας...» ο Ιωάννου επιδιώκει κάτι περισσότερο από το να καταθέσει απλώς μια προσωπική μαρτυρία:

«Ο Ιωάννου [...] στο αριστουργηματικό αυτό πεζογράφημα επιδιώκει να δημιουργήσει μύθο για όλα όσα έζησε τότε στη Χριστιανική Κίνηση, να πλάσει το μύθο τους και το μύθο της εποχής του, για να μπορέσει ακριβώς να εκφράσει την εσώτερη αλήθεια της» (σ.73).

Αλλά ποια είναι ακριβώς αυτή η αλήθεια του μύθου, αλήθεια που δεν μπορούν ποτέ να εκφράσουν οι ιστορικοί και οι κοινωνιολόγοι, οι μελετητές δηλαδή των μεγάλων ολοτήτων και που μόνο ο συγγραφέας, και μάλιστα ο μεγάλος, μπορεί να αποτυπώσει και να μεταδώσει στους μεταγενέστερους; Αυτό είναι το μυστήριο της λογοτεχνίας, μυστήριο που, σύμφωνα με τον Ζουμπουλάκη, έχει έναν χαρακτήρα βαθιά ηθικό:

«Η ατμόσφαιρα του μύθου που αποτυπώνεται στο «Ο Χριστός αρχηγός μας...», η αλήθεια του μύθου, καλύτερα, είναι πάνω από όλα η ευγνωμοσύνη για όλους εκείνους που φρόντισαν στην Κατοχή τα φτωχά παιδιά της Θεσσαλονίκης, ανάμεσά τους και τον ίδιο, με αφοσίωση και ανιδιοτέλεια, που επιτελούσαν κάθε μέρα το θαύμα των θαυμάτων να τους ετοιμάζουν εκατοντάδες μερίδες καλού και καθαρού φαγητού.

Αυτό το πνεύμα της ευγνωμοσύνης διαπνέει όλο το κείμενο και βρίσκει την κορυφαία διατύπωσή του, με ισχυρή συγκίνηση, στη σκηνή του τέλους» (σ. 74).

Δημιουργώντας και εκφράζοντας την «αλήθεια του μύθου», δηλαδή την οπτική της λογοτεχνίας πάνω στα γεγονότα, ο Ιωάννου κάνει λοιπόν κάτι περισσότερο ή κάτι καλύτερο από το να εκφράζει μια «προσωπική» απλώς άποψη. Ο συγγραφέας έρχεται, αντίθετα, να αποδώσει δικαιοσύνη σε πράξεις και σε πρόσωπα που διαφορετικά θα μπορούσαν να παραμείνουν αδικαίωτα, χαμένα στη θάλασσα της λήθης. Ο,τι και αν έγινε αργότερα και όποια και αν ήταν η πολιτική τους τοποθέτηση και στάση, οι άνθρωποι αυτοί της Κίνησης έσωσαν μέσα στην Κατοχή εκατοντάδες ή ακόμη και χιλιάδες παιδιά και τους ξανάδωσαν πίστη και ελπίδα ότι μπορεί να υπάρξει μια νέα ζωή σε μια «αναγεννημένη χριστιανική Ελλάδα». ⁽²⁾ Η αλή-

θεια της λογοτεχνίας είναι συνώνυμη με την απόδοση δικαιοσύνης στους ανθρώπους αυτούς, με την ανάδειξη του προσώπου και των πράξεών τους. Αυτήν ακριβώς την ασκίαστη και αβεβίλωτη αλήθεια του ανθρώπινου προσώπου που λάμπει μόνο όταν αγαπά και προσφέρεται στον άλλο – αγάπη που κατά το πρότυπο του Χριστού οφείλει να φτάνει ως τη θυσία – εκφράζει ο Ιωάννου με το αριστουργηματικό του αφήγημα

ΓΙΩΡΓΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ (1927-1985)

επιμ. Σταύρος Ζουμπουλάκης, Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος (σειρά Λόγος), Αθήνα 2019

και το ακόμη αριστουργηματικότερο τέλος του:

«Το χρονικό αυτό είχε κιόλας γραφτεί, όταν ο πατήρ Λεωνίδας Παρασκευόπουλος πέθανε στις 27 Απριλίου 1984 στην αγαπημένη του πόλη. Και αμέσως έγινε το θαύμα. Ξεχάστηκαν μονομιάς όλα, και τα πολιτικά και οι μικρότητες, και αναδύθηκε το έργο, η αγάπη, η συμπαθέςτατη φωνή και μορφή. Χιλιάδες των χιλιάδων συνέρρευσαν να τον αποχαιρετήσουν. Αναδύθηκαν τα συσσίτια, που έσωσαν χιλιάδες παιδιά. Τα καζάνια, οι κουτάλες, τα τραπέζια με τα πράσινα τραπεζομάντιλα, ο Εσταυρωμένος με το γαλάζιο φόντο, η αίθουσά μας – η Αίθουσα! Αναδύθηκε, όπως έμαθα στην Αθήνα, το τραγούδι:

“Ο Χριστός Αρχηγός μας και στρατιώτες εμείς...” που το έψαλαν με ραγισμένη φωνή τα παλικάρια και τα κορίτσια της γενιάς μου. Ω, ναι, ο Παρασκευόπουλος, ο πάτερ Λεωνίδας! Ήταν σπουδαίο, πολύ επιδοφόρο σημάδι για την πόλη μας το ξέσπασμα αυτό της ευγνωμοσύνης. Ο Παρασκευόπουλος μαζί με τον Αθανάσιο Φραγκόπουλο, και τους άλλους συμπαροστάτες, δημιούργησαν για μας μια μεγάλη εποχή. Εκάς οι βέβηλοι!».

⁽¹⁾ Σε μια από τις συνεντεύξεις του, ο Ιωάννου λέει για τον Παπαδιαμάντη: «Είναι, ας πούμε από τους συγγραφείς που – παρ' όλη τη συσκόρευση βιβλίων μέσα μου και γύρω μου – διασώζεται και βγαίνει συνεχώς και με παρηγορεί και τον πιστεύω και μπορώ να τον διαβάσω στις δυσκολότερες στιγμές μου» (*Ο λόγος είναι μεγάλη ανάγκη της ψυχής*, ό.π., σ. 54). Ο Τριανταφυλλόπουλος λέει μάλιστα στο τέλος του κειμένου του ότι ο Ιωάννου τον παρότρυνε να «κοιμπήσει σε βαθύτερα νερά της παπαδιαμαντικής θάλασσας» και του αναγνωρίζει την οφειλή αυτής της παρώθησης.

⁽²⁾ Όπως γράφει ο Ζουμπουλάκης, «η καινούργια Ελλάδα, η αναγεννημένη χριστιανική Ελλάδα, μετά τον πόλεμο. Αυτό πράγματι ήταν το όραμα της Κίνησης» (64).